

ГЕНРІХ ІБСЕН В ПЕРЕКЛАДАХ РОДИНИ ГРІНЧЕНКІВ (одна з яскравих сторінок перекладацької справи в Україні)

У статті, що великою мірою фондована на архівних матеріалах, ідеться про Бориса Грінченка — перекладача та організатора перекладацької справи як засобу подолання вимушеного провінціалізму української літератури поч. ХХ ст., який був зумовлений, за висловом Є.Маланюка “чорною нічю бездержавності,” шляхом донесення до національного читача кращих зразків світового письменства. Основну увагу приділено перекладанню членами родини Б.Грінченка дружиною Марією та дочкою Настею драматургічних творів Г.Ібсена “Підпори громадянства”, “Ворог народів”, “Примари”, “Нора”, “Гедда Габлер”, “Жінка з моря”, “Росмерсгольм”, “Будівничий Сольнес”.

Ключові слова: Ібсен, Грінченко, перекладознавство, історія перекладу.

Одним з найактивніших популяризаторів літературних набутоків європейських країн засобами української мови був Борис Грінченко (1863-1910). У цій розвідці звернемося лише до одного з часткових його перекладацьких зацікавлень, пов’язаного з норвезькою літературою, а конкретніше — творчістю знаменитого драматурга Генріха Ібсена.

Доля судила Грінченкові життя, сповнене злидот та поліцейських переслідувань. Особливо небезпечний «український сепаратист», з погляду царату, він ще підлітком був виключений з Харківської реальної школи та змушений на цьому й урвати офіційну освіту. Одначе скільки ж йому вдалося осягнути у спосіб систематичної самоосвіти! Вражає лише самий перелік його письменницьких та наукових «фахів». Усього створене цим діячем, за умови повного видання, склало б не менше п’ятдесяти томів, і то одним зі сучасників було цілком правдиво сказано про цього універсаліста: «Він більше працював, ніж жив» [7, с. 18].

«Вартовий» (один із псевдонімів письменника) українського народу, безкомпромисний борець за його визволення з російської неволі, Грінченко великого значення надавав також перекладацтву, налагодженню зв’язків українства з іншими культурами Європи. Глибоко переконаний у тому, що Україна — то невід’ємна складова частина Європи, яка ніколи з неї не виходила, але була насильницьки відторгнена од неї московсько-азійським віроломством, Грінченко усе робив для того, аби контакт України з європейськими культурами здійснювався не через вузьке «вікно в Європу», прорубане свого часу російським царем Петром I у Петербурзі, а навпрямки. Звідси — його турбота про безпосереднє спілкування українців з європейськими культурними діячами. Звідси — і його наполеглива праця, спрямована на те, щоб ознайомлення українців із зарубіжними літературними цінностями відбувалося без участі російського посередника, тобто не за посередність російської мови.

Принципово не погоджуючись із вимушеним провінціалізмом української літератури, зумовленим «чорною нічю бездержав’я» (Є.Маланюк) та докладуючи зусиль до того, щоб вирвати рідне письменство з тісних та образливих рамок письменства лише «для хатнього вжитку» (попри

заборони самої української мови, царат не вельми заперечував проти подібного принизливого функціонування українського (жодного слова), Грінченко був свідомий того, що, як писав він у 1898 р., «всяка справа культурна тільки тоді буває певна і міцна, коли вона <...>, зростаючи на рідному ґрунті, і живиться живущим духом з великої скарбниці духовних здобутків народів усього світу» [4, с. 588]. Важливо й те, що твори світової класики письменник не адресував виключно для «аристократичної» аудиторії. З його погляду, «перед широким світом» (така симптоматична назва однієї з його соціологічних книжок, у якій він досліджує естетичні смаки простого сільського читача) мусить постати цілий український народ, який, спираючись на власні та європейські духовні здобутки, має якомога скорше зрости в свідому націю. Тому й доводив він, що «обсяг ідей, що посувають наперед людськість, не вичерпується межами минулого й сьогочасного життя [3, с. 303], тому й закликав: «<...>. Не обмежуйтеся <...> однією лише українською літературою, а дайте йому (народові. — А.П.) багато, багато українських перекладів зі світової скарбниці літератури» [2, с. 2].

Сам Б.Грінченко добре знав кілька європейських мов. Він «вільно обертався з іншими мовами слов'янськими (як-от польською, чеською. — А.П.), німецькою, французькою та італійською» [6, с. 16], розпочавши у 1900-х рр. у зв'язку з цією останньою мовою укладання італійсько-українського словника. З-поміж власних перекладів, якими він збагатив українську культуру. — «Вільгельм Телль», «Марія Стюарт» та «Як землю ділено» Ф.Шіллера, «Лісовий пар» і цикл поезій «Наслідування античних форм» Й.-В. Гете, цикл «Північне море» та десятки інших поезій Г.Гейне, твори В.Гюго, Дж.Г.Н.Байрона, І.Чавчавадзе, З.Топеліуса, низки російських письменників. Збереглися в його архіві й незакінчені спроби донести до українського читача «Фауст» Гете, «Дон Карлос» Шіллера тощо. Проникнення у світ інонаціональних літератур було, на переконання сучасних фахівців, глибоким і творчим, а розуміння поетики і техніки перекладу — доволі тонким.

У 1900-х рр. Грінченко зосередився у перекладацькій діяльності майже виключно на драматургічних творах. Це пояснюється тим, що саме в ці роки йому ніби заново розкрилися можливості народного театру як особливо ефективного та масового естетичного освічення народу. Під девізом: «Нашому театрові треба дати якомога швидше світовий репертуар» — Грінченко і розгорнув найактивнішу перекладацьку та організаційно-видавничу діяльність, залучивши до неї, окрім інших українських літераторів, також двох найближчих йому письменників з власної родини, — дружину Марію Грінченко (Загірню) (1863-1928) та доньку Настю Грінченко (1884-1908). Обидві вони залишили немало оригінальних творів у різних жанрах, а з перекладних — твори Г.Х.Андерсена, М.Твена, М.Метерлінка, А.Франса, Г.Бічер-Стоу та ін. Сімейний «підряд» виявився так потужним, що перекладені ним твори склали основу заснованого Грінченком видавництва для бібліотеки «Молодість». Ось тільки окремі драматургічні твори, що вийшли в цій бібліотеці: «Візник Геншель» і «Перед сходом сонця» Г.Гавптмана, «У золотих кайданах» О.Мірбо, «Рідний край» В.Сарду, «Забавки» А. Шніцлера — усе це переклади Б.Грінченка; «Серце» С. Амічіса — переклад Б. та М. Грінченків, п'єси К.Гольдони, О.Шрейнера, Г.Зудермана у перекладі М. та Н. Грінченко та чимало інших.

Усе це досить широке загальнокультурне тло, на якому у Грінченка та його родини не могло не виникнути зацікавлення скандинавськими літературами. Найтепліше наставлений до будь-якого народу, який умів берегти свою національну гідність та культуру, Б. Грінченко високо цінував ці риси і в народів Скандинавського півострова. «Гарний народ» — така найпростіша, але яка промовиста та тепла назва його брошури про фінів та їх країну.

Що ж стосується Норвегії, то її Грінченки полюбили завдяки творам Г.Ібсена. Знаменитий драматург, чії новаторські п'єси мали повсюдний колосальний успіх, будучи думку та спонукаючи до гострих дискусій, глибоко вразив їхню душу та пробудив найжвавіші перекладацькі зацікавлення. Власне, Ібсен й обізвася до українців по-українському завдяки невтомності Грінченка і його родини. Ось твори перекладені та видані у 1900-х рр. цією дружною сім'єю: «Підпори громадянства», «Ворог народів», «Примари», «Нора» — переклад М.Грінченко, «Гедда Габлер». «Жінка з моря», — переклад Н.Грінченко, «Росмергольм» — переклад Н. та М.Грінченко. Була перекладена дружиною письменника й драма Ібсена «Будівничий Сольнес», про що у перелікові «Мої книжки», що зберігається в архіві письменниці, зазначено: «Ще не друковане» [5, ф. I, спр. 32670]. Роль Б. Грінченка полягала тут у тому, що, окрім відбору п'єс, він здійснював редагування перекладів, додавав власної перекладацької праці. Так, на виданій 1908-го р. п'єсі «Гедда Габлер» (власне, всі видані Грінченками твори норвезького драматурга і вийшли у Києві в 1907-1908 рр.) зазначено: «Переклала Н.Грінченко. Зредагував Б.Грінченко». Цього роду причетність письменника стосується й інших видань Ібсенових творів незалежно від того, вказане те чи не вказане на обкладинках.

Стосовно якості цих перекладів не зайве навести думку такого авторитету в галузі мов, як академік А. Кримський, що володів десь сімдесятьма мовами, в т.ч. й норвезькою. У листі до Б.Грінченка від 19.VI. 1907 р. він писав: «Перекажіть Вашій жінці, що Ібсенів переклад її я вважаю за зразок для всіх перекладачів: читається, як мовлять москалі, «без сучка и задоринки» [5, ф. III, спр. 37751]. А в листі до цього ж адресата від 17. XII. 1907 р. він констатує: «Дуже гарні в Вас і Вашої жінки переклади з Ібсена і др. [угих]. Розмови йдуть такою природньою мовою, що наводять ілюзію, ніби це оригінальна річ, а не переклади» [5, ф. III, спр. 37746].

Лишається не до кінця з'ясованим питання, з яких саме джерел здійснювалися переклади в кожному окремому випадкові. Є підстави стверджувати, що найчастіше те робилося з німецьких перекладів, але безсумнівно й те, що Грінченко впритул наблизився також до освоєння Ібсенових оригіналів. Зокрема про намір письменника «вивчити норвезьку мову, щоб читати Ібсена в оригіналі й писати про нього» [6, с. 98], свідчила його дружина. Вона ж зазначала, що в останні місяці свого життя Грінченко «говорив багато про Арне Гарборга» [6, с. 98]. На жаль, завчасна кончина Грінченка не дозволила зреалізувати його бажання, в тому числі й написати про Ібсена літературознавчу розвідку. Захоплення творчістю норвежця опосередковано позначилося на власних художніх пошуках Грінченка в 1900-і рр., надто в сфері психологічного аналізу; в архіві письменника зберігається один з його віршів на мотив Ібсена [5, ф. I, спр. 31205]; творчість «коханого

норвежця» (так міг би він перефразувати свій вислів про Шіллера — «коханий німець») він також представив в упорядкованій ним антології української та всесвітньої літератури «Досвітні огні».

Про велике значення, якого надавав Грінченко донесенню до українського читача творів Ібсена, як і інших світових класиків, свідчить його лист від 3 лютого 1908 р. до Панаса Мирного. Надсилаючи останньому «сім перекладних драм свого видання», в т. ч. п'єси Ібсена, та закликаючи долучитися до організаторсько-видавничої роботи, письменник так аргументує свою позицію: «Що наше письменство треба збагачувати перекладами кращих творів світових письменників, — про це нема що й казати. Так саме цілком зрозуміло, що нашому театрові треба дати якомога швидше світовий репертуар, щоб театр цей, ставши, нарешті, на той ґрунт, на якому стоять театри інших народів, міг розвинути повною мірою і зробитися рівноправним членом у великій сім'ї національних театрів світу. Оці дві причини найбільше й примусили мене подбати про переклади драм». Тут же Грінченко повідомляє, що якраз в час написання цього листа він друкує «Гедду Габлер» та «Жінку з моря» Ібсена, п'єси Шіллера та Г. Гавптмана, а крім того, «намічено до перекладу (ще) чимало п'єс Ібсена, Гавптмана, Шніцлера, д' Аннунціо та інш.» Скаржачись на брак коштів, письменник водночас закликає усіляко поспішати з перекладами та виданнями європейських письменників. Чому? Тому, що над українським книговидавництвом, що трохи ожило в умовах ліберальних свобод 1905-1907 рр., знову почали згущуватися хмари урядових заборон. А раз так, «значить, ми мусимо зараз же, якомога енергійніше повидавати все, що є, — може, коли воно вже буде, то не так то легко буде й заборонене... Треба використати задля нашого слова всі змоги, які зараз є» [1, ф. V, од. зб. 553].

Тривога, що нею сповнений цей лист, була небезпідставною, адже вже невдовзі українська література знову у черговий раз була заборонена.

Попри це, видані Грінченко п'єси норвезького драматурга відіграли значну роль в культурно-національному освідженні українського народу. До цього позначення — «народу» — вдаємося тут зовсім не випадково, адже й дійсно, завдяки енергійності письменника його видання, у першу чергу, йшли до широких суспільних верств, навіть до тих, що перебували на початковій стадії освіченості. Ця остання обставина, на думку Б. Грінченка, не могла перешкоджати тому, щоб твори світових класиків засвоювалися народом. Аргументуючи свою позицію, Грінченко, який був проиятий великою довірою до естетичних запитів так званого простолюду, послався на власний досвід ознайомлення селян з творами світової літератури і запитав: якщо сільські читачі, з якими йому довелося працювати, зрозуміли «Софокла і Шіллера», «то чому б вони не могли зрозуміти повістей Діккенса, В. Скотта, Бічер-Стоу, Еркмана-Шатріяна, Віктора Гюго, Б. Б'єрсона або хоч деяких драм Шекспіра, Ібсена, Гавптмана?» [3, с. 249].

Отже, твори Ібсена письменник розглядав у числі тих, що їх слід пропагувати з-поміж народу для читання, а крім того, він включав їх (зокрема, «Підпори громадянства» та «Ворог народів») і до тих, які вельми бажані в репертуарі народного театру. Навіть у тому випадкові, коли ці п'єси (або «Король Лір» Шекспіра чи «Скупий» Мольєра) важко виставляти через сценічні труднощі, Б. Грінченко все одно радив їх показувати хоча б у скороченому вигляді. Мовляв, «ліпше показати народові хоч такого Шекспіра,

ніж ніякого» [3, с. 307].

Наполегливість Грінченка мала немалий успіх. Видані ним твори Ібсена, справді, дійшли до широкого демократичного читача, а через якийсь час, коли українського письменника вже не було в живих, а в Україні здійснювалася хвиля національної революції (1917-1920), потопленої невдовзі в крові російським більшовизмом, вони, ці твори, вельми активно виставлялися і на театральних сценах.

Так прислужилася родина Грінченків тому, що творчість великого норвезького драматурга, а разом із нею і загалом культура Норвегії, а ще ширше — загалом культура багатьох західноєвропейських народів тривко увійшла в естетичну свідомість українського народу.

1. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.
2. *Грінченко Б.* Читатели из народа о произведениях Н.С.Левецкого // Полтавщина. — 1905. — № 42.
3. *Грінченко Б.* Перед широким світом. — К., 1908.
4. *Грінченко Б.* Тв.: В 2 т. — Т. II. — К., 1963.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського.
6. На могилу Бориса Грінченка. — К., 1910.
7. *Чернявський М.* Кедр Лівана. — Херсон, 1918.

Summary

In the article which in a large measure founded on the archived materials, the question is about Boris Grinchenco — translator and organizer of of translating business as to the mean of overcoming the forced provincialism of Ukrainian literature of XX item, which was predefined, after the utterance of E.Malenyuk by “black night of anarchy”, by the report to the national reader of the best standards of the world writing. Basic attention is spared to setting to by the members of family of Boris Grinchenco by the wife Maria and daughter Nastya dramaturgic works of G. Ibsen “ supports of citizenship”, “Enemy to the people”, “Ghosts”, “Nora”, “Gabler Gedda”, “Woman from a sea”, “Rossmersholm”.

Key words: Ibsen, Grinchenco, translation studies, *history of translation*.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2006